

TANZİMAT DÖNEMİ OSMANLI EĞİTİM SİSTEMİ TANZİMAT PERIOD OTTOMAN EDUCATION SYSTEM

Şenay BAŞKAN*
Abdulhaluk Mehmet ÇAY**

Öz

Bu çalışmada Tanzimat Dönemi yenileşme hareketinin eğitime yansımaları ve eğitim alanında yaşanan değişimleri ayrıntılı bir biçimde ortaya koymak amaçlanmıştır. Bununla birlikte Tanzimat dönemi eğitim yenileşmesini bütün kurum ve sistemlerle ayrıntılı bir biçimde ele almış olması da bu çalışmanın en önemli tarafını oluşturmaktadır.

Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile birlikte Osmanlı çağdaşlaşma tarihi, düşünce ve eğitim sisteminde yeni bir dönem başlamış oldu. Her ne kadar fermanın içeriğinde eğitime vurgu yapılmamış olsa da dönemin ileri gelenleri getirilecek yeniliklerin kalıcı olabilmesi adına toplumun eğitilmiş ve bilge olması ile çağdaş kesimin oluşturulması gerektiği fikrinden hareketle reform ve faaliyetleri eğitim alanına da yönlendirmişlerdir. Bu amaçla, medrese dışındaki örgün eğitimde zorunlu eğitime geçilmiş, ilköğretim, ortaöğretim ve yükseköğretim derecelendirilmesine gidilmiştir. Bu amaç ve istekler genellikle fikirde ve kâğıt üzerinde kalsa da köklü değişiklikler düşünülmüş, değişimin sembolü olan ortaokullar açılmış, meslek ve teknik temelli eğitimlere başlanmış, eğitimin temelleri atılmış, kızlara yönelik ilk kez ortaokul, lise ve üniversiteler açılmış, eğitimci ve öğrencilerin okul kıyafetleri belirlenmiş ve toplumsal eğitimin önemi anlaşılacak bu yönde gelişmeler yapılmıştır. Bunun dışında başkent dışında açtıkları okullar ile eğitimde yenileşme bütün ülkeye dağılmış, eğitim alanında kurumsallaşma ve okullaşmanın başladığı bir dönem yaşanmıştır.

Sonuç olarak Osmanlı Devleti Tanzimat döneminde eğitim alanında yapılan tüm bu yapılmaya gitse de eğitim kurumlarının çeşit ve dereceleri eğitimin yayılması için yeterli olmamış ve eğitimdeki yenileşme istenilen düzeyde sağlanamamıştır. Fakat bu olumsuz sonuçlara rağmen eğitim alanındaki tüm bu yenileşme girişimleri günümüz eğitim sistemi ve kurumlarına yol gösterici nitelikte olmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tanzimat Dönemi, Osmanlı, Çağdaşlaşma, Eğitim Sistemi.

Abstract

In this study, it is aimed to explain the reflection of Tanzimat reform movement on education and the changes in education field in detail. However, it is the most important aspect of this study that the Tanzimat period has taken a detailed approach to education reform with all institutions and systems.

With the proclamation of the Tanzimat the history of Ottoman modernization started a new period in the system of thought and education. Although no emphasis was placed on education in the content of the proclamation, the leaders of the period directed reforms and activities in the field education, based on the idea that the society should be educated and wise and the contemporary section should be created in order to be able to make the innovations to be brought permanent. For this aim, compulsory education was started in formal education other than madrasa and primary education, secondary education and higher education have been achieved. Although these goals and requests were generally stay on the idea and paper, radical changes were thought, secondary schools, vocational and technical education were started, education foundations were laid, secondary schools, high schools and universities were opened for girls for the first time, educational and student school uniforms were determined and social education was understood and developments were made in this direction. In addition, with the schools they opened outside the capital, modernization in education has spread throughout the country, institutionalization and schooling has started in the field of education.

As a result, although the Ottoman State went to all this structure in the field of education during the Tanzimat period, the degree and types of educational institutions were not enough for the spread of education and modernization in education could not be achieved at the desired level. However, despite these negative consequences, all these modernization initiatives in the field of education are directing today's educational systems and institutions.

Keywords: Tanzimat Period, Ottoman, Modernization, Education System.

GİRİŞ

Günümüzde bilgi, artan bir hızla gelişerek şekillenmekte ve önemli bir değer haline gelmektedir. Çağlar boyu toplumlar ve insanlar bilgiye ulaşmanın peşinde koşmuştur. Bu noktada bilgiye ulaşmadaki en önemli kanal olan eğitim, bazen bir toplumun ilerlemesini sağlarken bazen de geri kalmasına yol açmıştır. Bu sebepten dolayı eğitim, bir toplumun gelişme, çağdaşlaşma ve ilerleme seviyesini gösteren en önemli dinamik olmaktadır. Bir toplumun eğitim kurumları da onların kalkınmasına ve aydınlanmasına, kültür ve

* İstanbul Aydın Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi, senaybaskan28@gmail.com

** Prof. Dr., İstanbul Aydın Üniversitesi, Tarih Bölümü, abdulhalukcay@aydin.edu.tr

uygarlığın kuşaklararası geçişinde, sürekliliğinde ve bireyleri değişime uyum sağlaması için hazırlamada önemli bir yer edinmektedir. Çünkü toplumların eğitilmesi onların başkalarının sınırlı ve akıldışı görüşlerinden kurtarmaktadır. Başka bir ifade ile değişimin silahı olduğu kadar, geleneğin de kalkanı olmaktadır. Bu sebepten dolayı eğitim kurumları ve eğitimciler bir toplumun ekonomik, politik ve sosyo-kültürel yapısındaki değişim ve gelişimde önemli bir paya sahiptir.

Bazı ülkelerinin “çağdaşlaşma” yolunda bilgi toplumuna dönüşmesiyle birlikte, hızlı bir biçimde bilimsel ve teknolojik reformlar meydana gelmiştir. Bu reform ve değişimler diğer devletleri etkilediği gibi Osmanlı devlet yapısını da kökten etkilemiştir. Meydana gelen etki sadece devletin siyasi yapısında değil aynı zamanda toplumsal, kültürel ve eğitim yapısında da kendini göstermiştir.

Tarihsel sürece bakıldığında Osmanlı Devleti kurumlarının ve özellikle eğitim sisteminin İslami kültürün etkisinde kaldığı ve dini eğitimle sınırlı olduğu görülmüştür. Belirli dönemlerde buna yönelik yenileşme girişimlerinde bulunulsa da çok fazla başarı sağlanamamıştır. Tanzimat Dönemi (1839-1876) ile birlikte Osmanlı Devleti’ndeki aydın bürokratlar tarafından başlatılan yenileşme birçok alanda (ilk olarak askeri, siyasi, eğitim gibi) eş zamanlı olarak yürütülmek istenmiştir. Bu alanlardan en önemlisi kuşkusuz diğer alanların temelini oluşturan ve toplumsal “çağdaşlaşma” açısından ayrı ve önemli bir konumu olan eğitim ve eğitim kurumları olmuştur. Bu sebepten dolayı ilk olarak askeri alanda yapılması tasarlanan yenileşme hareketleri zaman içerisinde eğitim atılımına dönmüştür.

Tanzimat dönemi Osmanlı yöneticileri, başlattıkları yenileşme çalışmalarında özellikle eğitim ve kurumlarına önem ve öncelik vermiştir. Bir yandan, mevcut eğitim kurumları içinde görevlerini olması gerektiği gibi yerine getiremeyenlerin düzeltilmesi için çalışmalar yaparken diğer yandan, modern okulların kurulması ve halkın eğitilmesi yönünde de önemli faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bu sebepten dolayı bu çalışmada Tanzimat Dönemi yenileşme hareketinin eğitime yansımaları ve eğitim alanında yaşanan değişimleri ayrıntılı bir biçimde ortaya koymak amaçlanmıştır. Bununla birlikte Tanzimat dönemi eğitim yenileşmesini bütün kurum ve sistemlerle ayrıntılı bir biçimde ele almış olması da bu çalışmanın en önemli tarafını oluşturmaktadır.

1. Tanzimat Dönemi (1839-1876)

19. yüzyıl Osmanlı devletinin, askeri, siyasi, bilim ve ekonomi yönünden batıdan geride kaldığı ve çöküşün eşiğinde olduğu bir dönem olmaktadır. Tanzimat dönemine kadar yapılan reformların içeriği genellikle askeri sisteme yönelik olmuştur. Devletin kötü gidişatının temelinde askeri sorunların olduğu düşüncesiyle enerjilerinin büyük kısmını yeniçeri ocağının reformu ve kaldırılmasına harcamışlardır. Çünkü batıya karşı güçlü olmanın ve onları yenmenin koşulunun askeri reformlar olduğu düşünülmüyordu. Bu alandaki sorunlar biraz azaltıldıktan sonra diğer alanlarla ilgili çalışmalar da Tanzimat ile birlikte ağırlık kazanmıştır (Soyer, 2004, 1).

Tanzimat’ın ilanında, Osmanlı Devleti’nin Mısır sorunu içinde bulunması kaynaklı iç ve dış işlerine sürekli olarak diğer devletler tarafından müdahaleler olduğu gibi devlet içerisinde yaşayan Müslüman olmayanların korunması gerekçesiyle sık sık ortaya çıkan Rus baskısını kırmak amacıyla olan batıların büyük etkisi olmuştur (Yıldırım, 2018, 536). Bir yandan Osmanlı Devleti’nin eski gücünü geri kazanmak, çağı yakalamak ve varlığını devam ettirerek modern bir devlet olmak için geniş kapsamlı ve kalıcı değişimlere duyulan gereksinim diğer yandan batı ülkelerinin Müslüman olmayan halka yönelik hak ve eşitlik arzuları Tanzimat Dönemi’nin açılmasıyla sonuçlanmıştır (Sencer, 1984, 46).

Abdülmecit’in tahta çıkışı (1839) ve Mustafa Reşit Paşa’nın etkileri ile Tanzimat Fermanı (Gülhane Hattı Hümayunu) ilan edilmiştir. Böylece Tanzimat (düzenlemeler) dönemi başlamıştır (Akyüz, 1994, 2; Ürekli, 2002, 391). Tarihe bakıldığında “Tanzimat-ı Hayriye” olarak da anılan bu dönem, “Batılılaşma” ve “Çağdaşlaşma” hareketinin de başlangıcı sayılmıştır. Çünkü bu dönemde Osmanlı Devleti batının bilim, eğitim, teknoloji ve sosyal alandaki gelişmişliği karşısında kendini yenilemekte ve sorunlarını düzene sokma yolundaki faaliyetlere başlamıştır (Çelik ve Bulgu, 2010, 138; Turhan, 1969, 239). Başka bir ifade ile bu ferman Osmanlı Devleti’nin son döneminde kaçınılmaz olan yenilik ve değişim sürecine işaret etmektedir. Çağın yeniliklerine, düzenine askeri, sosyal ve eğitim alanında ayak uydurmanın gerekliliğine inanan aydınlar, mevcut sistemi düzeltme ve daha da iyileştirme yolunda girişimlerde bulunmuşlardır.

Osmanlı Devleti’nde yaşanan bu “Batılılaşma” isteği sadece merkezini toplumsal reformdan alan bir değişim isteği olmamaktadır. Bu değişim tamamen, devleti içinde bulunduğu sıkıntılı durumdan çıkartarak kaybettiği gücüne tekrar kavuşturmak ve batıya benzer değil özgün bir biçimde kültürel değişimleri sağlamayı amaçlamaktadır. Başka bir ifade ile birinci safha devletin iç reformu ikinci safha batıya dönük dış merkezli reform olmaktadır. Bu durum Tanzimat Dönemi’nin Osmanlı Devleti’nin siyasi ve sosyokültürel hayatında ne kadar önemli bir yeri olduğuna işaret etmekte; etkisini özellikle eğitimde ve diğer alanlarda

(askeri, ekonomik gibi) günümüze kadar sürdüren çok önemli bir dönem olarak görülmektedir (Soyer, 2004, 1; Ürekli, 2002, 392).

2. Tanzimat Dönemi Osmanlı Eğitiminin Genel Yapısı ve Gerçekleştirilen Değişiklikler

Tanzimat öncesi dönemde Osmanlı Devleti'nde yer alan pek çok bilim adamı, medreselerin ürünü olmuştur. Çünkü bu döneme kadar Osmanlı toplumunun düşünce sistemini şekillendiren daha çok medreseler ve din adamları olmuştur. Tanzimat dönemine kadar Osmanlıdaki tüm çocuklar 4-7 yaşlarında sıbyan okulu (ilkokul) olarak adlandırılan kurumlara birlikte giderler ve burada 4 yıl kadar eğitim alırlardı (Akyüz, 1999, 12; Kanat, 2018, 482). Tanzimat Fermanının ilanı ile birlikte gelen yeni fikir etkisi beraberinde eğitim sisteminde de yenileşmeye ve düzenlemeye getirmiştir. Bu yüzden eğitim alanında kurumsallaşma ve okullaşmanın hız kazandığı bir döneme vurgu yapmaktadır. Bunun üzerinden açılan eğitim kurumları da Türk eğitiminde başlangıç ve yol gösterici niteliğinde olmaktadır. Günümüzde bile önemli eğitim kurumlarının tarihine bakıldığında Tanzimat fermanının getirdiği yeniliklerin izleri ve temellerinin bulunduğu görülmektedir (Sakaoğlu, 2003, 62).

Tanzimat Fermanı, Osmanlı Devleti için merkezi olarak düşünce sistemi alanında büyük yenilikler getirmekteydi. Çünkü fermanın oluşturulup hazırlanmasında batıda yaygın olan, mevcut hukuk devleti anlayışına yönelik fikirlerden büyük ölçüde yararlanılmıştır. Buna paralel olarak devletin ve ülkenin yönetimi için yeni yasaların konulması zorunlu görülmekte, bu yasal temel olarak; can, namus, mal güvenliği, mülkiyetin korunması, vergi adaleti, asker alma şekli ve hizmet süreleri üzerinde durulmuştur (Aktel, 1998, 180). Fermanın içeriğinden de anlaşıldığı gibi eğitim ile ilgili, konuya dair herhangi bir vurgunun olmadığı görülmektedir. Fakat dönemin devlet adamları getirilecek köklü reformların olabilmesi adına toplumun eğitimi ve bilgesi olması ile çağdaş kesimin oluşturulması gerektiği fikrinden hareketle reform ve faaliyetleri eğitim alanına da yönlendirmişlerdir (Akyüz, 1994, 1). Çünkü planlanan reformları hayata geçirecek görevli ihtiyacı oldukça, çeşitli eğitim kurumları açıldı ve bunların sayısı ve kalitesi geliştirmeye çalışıldı. Bu durum yenileşmenin süreç içerisinde eğitime yansımalarını ve eğitimin planlanan genel reformların bir parçası olduğunu göstermiştir (Bilim, 2002, 148).

Padişah Abdülmecit de 1845'te eğitimin herkes için gerekli olduğunu ve toplum cahilliğinin giderilmesi gerektiğini, bunu gidermek için de ilkokul ve ortaokullarda da yeni düzenlemeler yapılacağını ve bir "Darülfünun" (üniversite) kurulacağını ifade etmiştir. Bunun üzerine, ülkenin tüm eğitim ve öğretim konuları ile ilgilenme, eğitim-öğretimde kademeli sisteme geçme ve eğitim kurumlarının idaresini sağlamaya yönelik karar alma yetkisine sahip, "Meclis-i Maarif-i Umumiye" (1846) teşkilatı, günümüzün Eğitim Bakanlığı oluşturulmuştur (Ürekli, 2002, 392; Karakaya, 2017, 44). Başka bir ifade ile bir yandan eğitim geliştirilirken biryandan da eğitimde modern anlamda idarî bir teşkilatlanmaya gidilmiştir.

Bu dönemde yapılan ve eğitimin değişimini sağlayan reform ve yenilikler; ilköğretimin zorunlu ve yaygın hale getirilmesi, yüzyıllık öğretim yönteminin değiştirilmesi, dernekler, vakıflar aracılığı ile okullaşma sürecinin başlatılması, genel ve özel yeni öğretim yöntemlerinin denemesine gidilmesi, dini eğitimin yanında bir ölçüde de laik eğitimin ve yabancı dil öğretiminin başlaması, kızlara özel ortaokulların açılması, mesleki ve teknik eğitim kurumlarının açılması, öğrencilere özgü kıyafetler öngörülmesi, okul binaları yapılması, eğitim kurumları ve sınıfların düzenlenmesi (ayrılmış sınıflar), eğitim materyallerinin yenilenmesi ve revizesi, Türkçe eğitiminin temel alınması, halk dilinin öğretilecek kadar önemli olduğuna vurgu yapılması, halka dört işlem ve hesap öğretme siyasetini içermektedir (Sakaoğlu, 2003, 63). Tasarlanan bu reform ve yeniliklere bakıldığında eğitimin toplum temelli ve ulemanın tekelden çıkartılarak yönünün çağdaşlaşmaya döndürüldüğü görülmüştür.

Yapılan reform ve hareketlerle eğitim alanındaki ilerlemelerin sürdürülmesi ile birlikte, bu ilerlemelerin yönünde ve içeriğinde de pozitif anlamda kırılmalar meydana gelmiştir. Bu kırılmalar geleneksel eğitim kurumlarının dışındaki modern okulların açılmaya başlaması ve düşünce sistemlerinin değişimini içermektedir. Açılan bu modern okullar ilk defa entelektüel etkinlikler haricinde bir bütün olarak toplumsal modernleşmenin yürütüldüğü yerler haline getirilmiştir (Çiyden, 2017, 205). Çünkü yenileşme ve reform hedeflerinin istenilen düzeyde oluşturulması ve kalıcı olabilmesi için modern okullara gereksinim duyulmaktadır.

2.1. Eğitim Kurum ve Sisteminde Gerçekleştirilen Değişiklikler

Osmanlı Devleti Tanzimat öncesine kadar yenileşme ve modern eğitim sistemi üzerine çalışmalar yapmaya başlamıştır. Buna yönelik olarak eğitim kurumları üzerine ilk modern okulları 19. yüzyıl başlarında askeri okullarda (Musika-ı Hümayun, Tıbbiye, Harbiye, Deniz-Kara Mühendishanesi) görebilmekteyiz. Fakat eğitimin tam anlamı ile bütün eğitim kurum ve sistemlerinde modernleştiği dönem Tanzimat Dönemi olmaktadır (Kılbaş vd., 2017, 57).

Ele alınan bu durumun nedeni eğitim kurum ve sistemine yönelik olarak reformcuların ilk amacı, ilköğretimden başlamak üzere geleneksel eğitimin bir düzene konularak güncellenmesi olmasına rağmen toplumu yıllar boyu bağlı olduğu muhafazakâr bilinçten koparmak oldukça zordu. Bu sebepten Tanzimat dönemi eğitim reformlarına yönelik düşünce ve amaç, salt yeni eğitim kurumlarının açılması ve tüm ülkede eğitimin yaygınlaştırılması değil aynı zamanda eğitim kalitesini de arttırmaktı (Akyüz,1994,2). Başka bir ifade ile dinsel eğitim kurumlarından tamamen bağımsız yeni bir eğitim sistemi oluşturarak, bir bütün Osmanlı oluşturmanın yanı sıra tarih boyu gelen Osmanlı değerlerinin de geliştirilmesi isteniyordu.

2.1.1. İlköğretilere Yönelik Gerçekleştirilen Değişiklikler

Tanzimat'ın başlarında geçmişten beri hemen her yerde bulunan sıbyan okulları, en yaygın eğitim kurumu haline gelmişti. Fakat bu okullar Osmanlı dönemine özgü kurumlar olmayıp İslam dünyasının ilk dönemlerine kadar geçmişe sahip olan kurumlardı ve Tanzimat öncesi bu eğitim kurumlarına yönelik bazı reformlar yapılmak istense de çok köklü değişimlere gidilememiştir (Doğan, 1999, 429).Tanzimat'ın ilanı ile birlikte eğitim alanındaki en önemli yeniliklere diğer eğitim kademelerinin temeli olması ve yaygın bir kurum olması kaynaklı ilköğretim kurumlarından başlanmış; bu okullar değişime uğrayarak ibtidai mekteplere(ilkokul) dönüştürülmüştür (Bozkurt, 2015, 107).

Eğitim sisteminde ilköğretim kurumlarına yönelik olarak yapılan ilk reform ve hareket, 1847 yılında ilköğretim öğrencilere yeterli bilgi verememesi kaynaklı ortaokulların da zorunlu öğretim kapsamına alınması olmuştur. Çünkü Türk eğitim sistemindeki en büyük eksiklik ortaokulların olmaması idi Bununla birlikte mahalle okullarının 4 yıl olan öğrenim süresine 2 yıl da ortaokul öğrenimi eklenerek zorunlu öğrenim süresi 6 yıl olarak belirlenmiştir. Bununla birlikte 6 yaşını dolduran çocukların okula alınması ve velilerinin istemeleri durumunda okula başlama yaşı 4 yaş olabilecektir. 10 yaşından büyük çocuklar da ortaokula gidebileceklerdi (Turan, 2016, 3). Bu dönemde çocukların okula gönderilmesi ailelerin sorumluluğunda olmaktadır. Fakat okula göndermeyen ailelerle ilgili işlem yapmak üzere memurlar tayin edilebileceği gibi mahalle imamları ve öğretmenler de çocuğun okula başlamasından ve devamından sorumlu olmuşlardı (Akyüz, 1999, 13).

Zorunlu hale getirilen ilköğretim, tüm Osmanlı halkının dinî görev ve işlerinde kimseye ihtiyaç duymayacak kadar çeşitli hayat bilgilerini öğrenmelerini içermekteydi. 1847 talimatı, ilköğretim müfredatında da önemli dersler ve yenilikler getirmiştir. Yönetmelikle okunacak dersler arasında başta gelen en önemlisi ise Türkçe okuma yazma dersleri olmaktadır. Çünkü daha önceki dönemlerde "sıbyan mekteplerinde" yazı eğitiminin verilmesi çok ender rastlanan bir durum olmaktadır. Bu talimatla ise, çocuğun doğasında karalama, çizgi çizme, yazmaya çalışmanın bulunduğu bu yüzden Onların bu eğilimleri okuma yanında yazının da öğretilmesini ilkokullarının amaçları arasında gösterilmiştir. Bunun dışında eklenen Harekeli Türki, Ahlak Risaleleri ve öğretimde metod yöntemi ile de eğitimde gelişme konusunda ilk adımlar atılmıştır (Akarcalı, 2018, 35; Koç, 2018, 11).

Tanzimat dönemi ilköğretim müfredatına getirilen bu önemli ders ve yenilikler ile çocukların farklı yetenek ve eğilimlerinin fark edilip bunların eğitilmesine gayret gösterildiği görülmektedir. Buna ek olarak yazı yazmanın öğrenmeyi kolaylaştırdığının anlaşılması da günümüz pedagoji ve eğitim biliminin yaklaşımları ile paralellik gösteren çok önemli bir gelişme olmuştur (Şahin, 2015, 45).

İlköğretim sisteminde yapılan bu yenileşmelere rağmen reform girişimlerinin başlarında Osmanlı Devleti'nde sınırları en genişlemiş eğitim kurum haline gelen ilkokullar, alışılagelmişin dışında başarı sağlamış bununla birlikte sayı bakımından aynı başarı sağlanamamış ve eğitim düzeyi bakımından yetersiz kalmıştır. Çünkü buradaki yenileşme hareketleri sadece ilköğretim zorunluluğu, bina ve yakacak giderlerinin sağlanması ve öğretmen ataması ile sınırlı kalmıştır. Bu durumların nedeni ise henüz yerleşmiş bir eğitim sisteminin olmayışı olmaktadır (Bilim, 2002, 195).

Tarihsel süreçte bakıldığında ilköğretim okullarında 1863' kadar eğitimsel olarak net bir reformun yapılamadığı görülmüştür. 1863 yılında ilköğretim alanında uygulanacak reformlarla ilgili olarak bir "İrade-i Seniyye" yayınlanmıştır. Bu düzenlemeler ilköğretime yönelik düşünülen diğer reformlara oranla hayata geçirilebilir nitelikte olmuştur. Devletin her iki yanındaki okullarda uygulamaya geçilmesinde zorluklar doğabileceği göz önüne alınarak, başta İstanbul'un birçok semtinde olmak üzere Balkanlar'ın değişik bölgelerinde, örnek okullar açılmak suretiyle çalışmalar başlatıldı. Kısa zaman içerisinde, bu girişimlerin karşılığı alınmaya başlandı (Toprak, 2008, 22). Ancak, "Maarif Nezareti"nin tüm gayretlerine karşın 1847 tarihli nizamname öngörülerinin uygulanamamasında olduğu gibi ödenek ve öğretmen sıkıntısı yaşanıyordu. Bu dönemde ilköğretime öğretmen yetiştirecek kurumlar olmamasının yanı sıra, eğitim kurumlarının tadilat-tamirat masrafları, öğretmen maaşları ve diğer masraflar için kaynak gerekmektedir. Hazine ise bu masrafların tümüne ödenek ayıracak durumda olmamaktaydı. Bu sıkıntıları aşmak adına

velilerden ayda belli bir miktar destek alınması, sahihsiz arsaların okullara bağışlanması gibi uygulamalara başvurulduğu görülmektedir (Bilim, 2002, 145-146). Yine de tüm bu sıkıntılar yaşanmış olsa dahi, ülkenin birçok yerinde yeni okullar açılmış ve buralara önemli sayıda öğrenci devamlılığı sağlanmıştır.

Yeni yöntemlerin uygulanmasına ilk olarak, 1872 yılında İstanbul'da açılan Nur-u Osmaniye'de bir "Nümune Mektebi" ile başlanmıştır. Eğitim kaynaklarına bakıldığında bu okul Türkiye'de açılan ilk "İptidai Mektebi" olarak geçmektedir (Akarcalı, 2018, 45). Bununla birlikte, Tanzimat dönemi sonlarına doğru, ilköğretim reformları ile ilgili girişimi ve halkın eğitim seferberliğine katılmasını sağlamak amacıyla yeni kurumsal "Meclis-i Tedrisiye" ve şubelerinin açılması olmuştur. Oluşturulan yeni kurullar ile belirlenen bölgelerde okulların kurulması, öğretmen atanması, öğrencilerin devamlılıklarına özen gösterilmesi, eğitimin belirlenen sınırlar içerisinde sürdürülmesi ve en önemlisi masraflarının karşılanması sağlanmıştır (Bilim, 2002, 220). Fakat bütün bunlar zamana gereksinim duyan reform ve oluşumlar olduğu ve daha da önemlisi güçlü finansal kaynağa gereksinim duyulduğu için işleyişin kanunlara uygun ve planlı olması önem teşkil etmekteydi.

2.1.2. Ortaokullara Yönelik Gerçekleştirilen Değişiklikler

Tanzimat dönemine kadar Osmanlı Devleti'ndeki en büyük eksiklik ortaokulların olmaması idi. Tanzimat ile birlikte ortaokulların önem kazanması kaynaklı olarak bu dönemde öğretim yılı 2 yıl olan ilk ortaokullardan olan "Mekteb-i Maarif-i Adliye" ve "Mekteb-i Ulum-ı Edebbiye" (1938) kuruldu. Yapısı itibarıyla ilkokul mezunu Müslüman kesime yönelik olan okulların kurulması, ilgi odağı olmuştur. Bununla birlikte bu okulları bitirenlerin haricinde kimsenin devlet dairesi yazı işlerine alınmayacağı ilan edilmesi bu kurumlara olan isteği de arttırmıştı. Çünkü bu okulların açılış amacıyla öğretmen, memur, yüksek okula öğrenci yetiştirmek yatmaktaydı. Yöneticilerin ilk girişimi olması kaynaklı bu eğitim kurumuna daha fazla önem verilmiş, öğrencilere dağıtılmak üzere atıye ayrılmış ve öğrencilerin sınavlarına yüksek mevkili devlet adamları (padişah, vezirler, şeyhülislam) gelmiştir. Bu durum bu eğitim kurumuna verilen önemin değeri net biçimde ortaya koymaktadır (Yıldırım, 2010, 20).

Osmanlı eğitim sisteminde örnekleri sayılan bu ortaokullar Tanzimat dönemi başlarında parlak dönemlerini yaşasa ve önem kazansa da zaman içerisinde ancak zamanla mahalle okullarının işlevlerine yerine getirememesi kaynaklı onların yerine ilkokul seviyesinde öğretim yapmaya başlayan okullar haline gelmişlerdir. Bunun dışında ilkokulların açılması ve liselerin ortaöğretim kurumları olarak doğması ile bu eğitim kurumlarının önemi ve işlevleri giderek azalmıştır (Koç, 2018, 116). Fakat bu eğitim kurumlarının yönetmelikte okutulacak derslerin bazılarının yeni olması ve mesleğe yönelik eğitimin yanında mantık, coğrafya, tarih, geometri ve siyaset bilimi okutulması planlanmasına rağmen genellikle dersler Sarf (Arapça fiil ve kuralları) ve Nahiv (Arapça cümlelerin yapısı ve kuruluşu) derslerine yönelik olarak geleneksel dizayn edildi ve yer alması planlanan derslerin çoğuna kaynak bulunamaması ve nitelikli öğretmenin yereli olmaması gibi nedenlerle yer verilemedi (Akyıldız, 1993, 226; Bilim, 2002, 224).

Tanzimat başarılarından en önemlisi de kızların eğitim ve öğretimlerine önem verilmesi olmuştur. Çünkü Osmanlı Dönemi Tanzimat Dönemi öncesinde kız çocuklarının eğitim ve öğretimleri ikinci plana atılmış, önemsenmemiş ve onlara yönelik ilkokuldan başka eğitim hakkı sağlanmamıştır. Tanzimat'la birlikte eğitim hakkının tüm bireyleri kapsamaya gerekliliği ilkesiyle Türkiye'de ilk kez kız ortaokulu olan "Cevri Usta İnas Rüşdiyesi" (1859) açılmıştır. O dönemde bu kuruma "Sultanahmet Kız Rüşdiyesi" de denilmektedir. Kızlar için eğitim reformlarının başlatılmasına rağmen bu yenileşme o kadar da hızlı bir biçimde gelişmemiş ve erkek ortaokullarına oranla daha ağır bir ilerleme göstermiştir. 1871'de İstanbul'da kızlar için 8 ortaokul ve eğitim gören 207 kişi bulunurken; erkekler için 14 ortaokul ve eğitim gören 1421 kişi bulunmaktaydı. 1876-77 yılları arasında ise İstanbul'da kızlar için 9 ortaokul ve eğitim gören 309 kişi bulunurken; erkekler için ise 21 ortaokul ve eğitim gören 1800'e yakın kişi bulunmaktaydı (Akyüz, 1999, 13). Bu veriler sonucunda kız çocuklarına yönelik eğitim imkanlarının artırılmasına rağmen erkeklere oranla geniş bir etkisi olmadığı görülmektedir.

Tanzimat ilanından sonra Müslüman olmayan gruplar, İstanbul'da kilise ve cemaatlerin yardım ve destekleri ile okullar açarak çocuklarını okutmaya başlamışlardı. Buradan hareket alarak Müslümanlarda kimsesi olmayan, yoksul çocukları okutmak için düzenlemeye gitmişlerdir. Bu düzenlemeler için "Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye"yi (1873) kurarak bu çocuklara yönelik tüzük yayınlandılar. Buna göre topluluğun amacı kimsesi olmayan ve yoksul çocuklara İslam dini ve ibadetin öğretilmesi ve bunun yanında yaşam için gerekli olacak pratik bilgiler vermektir. Buna yönelik olarak "Valide Ümetullah" okulunda derslere başlandı. Önceleri sadece kurs biçiminde, din bilgileri, Harekeli Türki ve aritmetikten oluşan dersler verilmekteydi. Zaman içerisinde okutulan dersler geliştirilerek, ahlak geometri, coğrafya, tarih, yazma ve pratik bilgiler ile devam ettirildi. Okula talebin umulandan fazla olması kaynaklı cemiyet daha büyük bir okul açma

girişimlerinde bulundu (Bilim, 2002, 247). Bunun üzerine 25 maddelik bir tüzük yayınladı. Buna göre; 15 yaşından küçük, kimsesiz ve erkek çocuklara yatılı olarak düzenlenen mektep 8 yıllıktı; verilecek dersler arasında da Türkçe Okuma-yazma, Arapça Sarf ve Nahiv gibi gramer dersleri; dinsel kurallar ve yorumlar gibi din dersleri; genel ve Osmanlı Tarihleri; coğrafya, mantık gibi sosyal bilimler; aritmetik, geometri, defter tutma düzlem üçgenler, topografya, kimya, makine, fizik ve ekonomi gibi fen dersleri yer alıyordu. Buna ek olarak diğer kurumlarda Bugüne kadar okutulmayan mecelle, makine, telgraf, elektrik, fizyoloji ve kozmografya gibi dersler de bulunmakta ve eğitim dili Türkçe olmaktadır. Kız çocuklarının eğitimine bu kurumda da destek verilmiş onlar için din ve sosyal bilgiler derslerinin dışında el işi (dikiş, nakış), ev yönetimi ve musiki dersleri de bulunmaktaydı. Tüzüğün yayınlanması ile birlikte "Darüşşafaka"(1873) resmi açılış yapılarak eğitim hayatına başladı (Kına, 2006, 50).

2.1.3. Liselere Yönelik Gerçekleştirilen Değişiklikler

Osmanlı'da lise eğitim kurumu kendinden üstün bulunan herhangi bir seviyede öğrenci hazırlayan ve yetiştiren okullara denilmekteydi. Bu sebepten dolayı ortaokulların açılması sürecinde onlara öğrenci yetiştirecek olan ilkokullar ve 1849'da açılan öğretmen okulları için de lise adı kullanılmıştır (Ergin, 1977, 495).

Tanzimat döneminde kurulan lise eğitim kurumlarının ilki İstanbul'da kurulan "Mekteb-i Fünun-ı İdadiye" (1845) günümüzdeki ismi ile Kuleli Askerî Lisesi olmaktadır. Açılan bu askeri liselere zaman içerisinde 1874'te ilki açılan sivil liseler eklenmişti. Liselerde din derslerinin yanı sıra kimya, geometri, resim, Fransızca, Türkçe gibi dersler de verilmekteydi. Ortaokul üzerine üç yıl eğitim veren liseler, daha sonraki yıllarda ortaokulların liselerle birleştirilmesi sonucu bu sene beş, illerde ise yedi yıla çıkarılmıştır. Açılan liselerin temel amacı bir yüksekokullara öğrenci hazırlamanın yanı sıra toplumu kaynaştırma amacı da taşıyordu (Erarslan, 2017, 91).

Tanzimat Dönemi'nde lise adını taşımasına rağmen İstanbul'da açılan "Darülmaarif" (1850) askeri liseler dışındaki ilk liselerden sayılmaktadır. Nitekim yayınlanan tezkerede bu okulun ortaokula özgü ilim ve eğitimi üstünde okuma ve yazma eğitimine yardımcı olma ve üniversiteye öğrenci sağlamak için açıldığı ve ortaokulların buna yeterli gelmediği belirtilmekteydi. Bununla birlikte bu okula, okuma, yazma, aritmetik ve coğrafya derslerini okumuş çocuklar arasından sınıf, din, ve ırk ayrımı olmadan sınavla öğrenci alınmaktaydı. Okul bu şekilde daha sonraki liselerin karma olması politikasına da uygun düşmekteydi. "Darülmaarif ortaokulların çok üzerindeki bu müfredatı ile eğitimine 23 yıl devam etmiş ve bu tarihten sonra liseye çevrilmiştir (Bilim, 2002, 376).

Tanzimat Dönemi sonrasında yüksekokullara öğrenci yetiştiren modern ve sivil bir eğitim kurumunun bulunmaması açığı "Galatasaray Sultanisi'nin" (1868) açılmasıyla giderilmişti. Bu kurumun kuruluş amacı, farklı fikir ve görüşteki öğrencileri entegre ederek "Osmanlıcılık" düşüncesini sürdürebilmek ve Osmanlı eğitim sistemine yabancı dilde (Fransızca) eğitim ve öğretim veren Batı ölçütlerinde bir öğretim kurumu kazandırmak olmuştur (Deli, 2017, 12). Fakat diğer illerde böyle bir okulun olmaması, Osmanlı halkının birlikte eğitim görebilmeleri ve Osmanlı birliğini sağlamak için liselerin açılması gündeme gelmiştir. Buna yönelik olarak ilçe ve şehirlerde her bin aile için bir lise bulunması zorunlu kılınmıştır (Bilim,2002,236).

İdadi kavramının bir lise eğitim kurumu olarak yer alması 1869 Nizamnamesi ile birlikte olmuştur. Bu nizamnamenin o tarihlerdeki okulları bugünkü ana, ilk, orta ve lise seviye ayırımına benzemektedir (Ergin,1977,495). Bu tüzük, Müslüman ve Müslüman olmayan halkı birbiri ile kaynaştırmak ve kolektif bir kültürle yetiştirmek fikri ile dört yıllık ortaokulların üstüne üç yıl eğitim süresi olacak ve sancak merkezlerinde açılacak lise eğitim kurumları düşünülmüş ve bununla öğretim süresini yedi yıla çıkartılmıştı. 1869 nizamnamesine göre lise eğitim kurumlarındaki müfredat dersleri; Mükemmel Türkçe Kitabet ve İnşa, Fransızca, Osmanlıca, klasik ekonomi, Coğrafya, genel tarih, fen ve doğa bilimleri, cebir, hesap ve defter tutmak usulü, geometri, matematik ve sanat dersi olmaktadır. Programda din dersleri belirtilmemiş ancak bu derslerle ilgili olarak gereklilik duyulması halinde "Maarif Nezareti'nin izni ile değişiklik yapılabilmesi mümkündür (Şahin, 2015, 54).

Tanzimat ile önem verilen liselerin reform ve yenileşmesine yönelik tasarımlar da diğer eğitim kurumları gibi bir süre sonra düşüncede kalmış ve ancak 1873'te ilk devlet ve 1875'te de Mora Yenişehir' in ilk lisesi açılabilmiştir (Özteke, 2006, 40).

2.1.4. Beden Eğitimi Okullarına Yönelik Değişiklikler

Tanzimat dönemiyle birlikte yenileşme diğer sahalardaki gibi sporda da kendini göstermiş, devlet spor kuruluşları ve eğitimi alanında da ilk kez batıya benzer reformlar gerçekleştirilmiştir. Geleneksel

kurum ve yapılan sporlar yerini modern ve tüm dünyada yapılan sporlara bırakmış. Bunun üzerinden de yeni kurumlara geçiş hızlandırılmıştır (Soyer, 2004, 215).

Çağdaş görünümdeki sporun Osmanlı'ya girişi eğitim kurumları ile gerçekleşmiştir. Buna yönelik olarak spor ve beden eğitimi batıda olduğu gibi yönü hayata dönük bir ders olarak görülmüş ve müfredatlarda yer almaya başlamıştır. Modern beden eğitimi ilk kez Askeri okullar (Kuleli İdadisi ve Mekteb-i Bahriye bünyesinde uygulanmış, 1860'lardan sonra, basit fiziksel aktiviteler ve savaş sporları eğitimi ile jimnastik etkinlikleri Mekteb-i Harbiye (1863)'de Bedeni Riyazet adı altında müfredata dâhil edilmiştir (Çelik ve Bulgu, 2010, 141). Bununla birlikte 1869'da ortaokullara ve 1870'de Mekteb-i Tıbbiye'ye jimnastik ve eskrim dersleri konulmuştur (Doğan, 2008, 169).

Modern anlamda jimnastiğin ülkemizde ilk uygulama ve eğitim programına bağlanarak başlanmasının kaynağı "Galatasaray Mektebi Sultanisi" olmaktadır. Bu durum jimnastiğin, batı tarzı eğitim veren bir okulunla birlikte uygulanması, yeni spor anlayışının Osmanlı eğitim reformlarının bir parçası olduğunu da göstermektedir (Bayazit ve Boz, 2017, 5).

2.1.4. Mesleki ve Teknik Okullara Yönelik Değişimler

Osmanlı Devleti'nde, 1856 yılının sonlarına doğru mesleki ve teknik okullarının açılmasının üzerine düşüldü ve bu eğitim kurumlarına önem gösterilmeye başlandı. Bu amaca yönelik olarak öğretmen, sanayi, sivil tıp, ziraat, orman ve maden okulları ile mülkiyeler açılmıştır. Buna ek olarak bu dönemde eğitimin illere de yayılması sağlanmaya çalışılmış, açılan tüm meslek okullarında eğitimi verilmek istenen mesleği yapan azınlıkların yerine Müslüman halkın istihdamını sağlamak düşüncesi gözetilmiştir. Halkın büyük bir kısmının ziraatle uğraştığı Osmanlı Devleti'nde İstanbul ve çeşitli yerlerde ziraat, öğretmen okulları, her askeri bölgede (Şam, Selanik, Bağdat gibi) polislik, tıp ve hukuk eğitimi üzerine okullar açılmıştır (Eraslan, 2017, 155).

Tanzimat Dönemi'nde kadınların eğitim hakkının ortaokullarda da kazandırılmasının yanı sıra meslek edinimi ve kamusal alana dahil edilmesine yönelik ilk kez mesleki eğitim veren "Ebe Mektebi" (1842) açılmıştır. Bu eğitim kurumunda, Müslüman ve Müslüman olmayan öğrenciler bir arada okumakta, eğitimci olarak batılı ebelerin görev yapmakta ve eğitim süresi iki yıl olmaktadır. Bu eğitim kurumu Osmanlı Devleti'nde meslek eğitimi alan ilk kadınların kamusal alana dahil edilmesine yönelik öncü adım olarak kabul edilebilir (Dulum, 2006, 37).

Tanzimat'tan önceki döneme, kadar Osmanlı Devleti'nin öğretmen gereksinimini medreseler karşılamıştır. Bununla birlikte ilköğretim okullarında biraz din bilgisi ve okuma yazması olan bireyler ders verebildiği gibi, yeni açılan askeri ve teknik okullarda da subaylar ve yabancı uzmanlar öğretmenlik yaptılar. Fakat yenileşmenin getirdiği ortaokulların çoğalması ile birlikte büyük bir sorun ortaya çıkmıştır. Bu sorunun en büyüğü, eğitimci gereksinimlerinin karşılanamaması olmaktadır. Başka bir ifade ile değişimleri anlayarak uygulayabilecek ve modern anlamda eğitim verecek öğretmenlerin bulunamamasıdır. Bu sıkıntı öğretmen okullarının açılmasına yol açmaktadır. Ele alınan bu sorunu gidermek ve açığı kapatılmak adına İstanbul'da "Darülmüallimin" (1848) açıldı (Özkan, 2018, 5). İlk kurulduğu yıllarda Harekeli Türki, Osmanlıca gramer ve din bilgisi gibi basit ders programına sahip olmakta fakat sınıfında bunlara ek olarak Arapça, Farsça, aritmetik, geometri, coğrafya, astronomi ve resim gibi dersler de okutulmuştu. Burada okuyan öğrencilerin eğitim süresi üç yıl olmakta, atamaları sağlanacak ve göreve atanana dek okulda kalarak bilgilerini taze tutmaları sağlanacaktı (Bilim, 2002, 273). Bununla birlikte bu dönemde ilk kız öğretmen okulu olan "Darül Muallimat" (1876) da açıldı.

Osmanlı devletinin tarihine bakıldığında ekonomisinin ziraate dayalı olduğu ve geleneksel olarak Tanzimat'a kadar devam ettiği görülmektedir. Fakat devletin ekonomisi için çok önemli bir paya sahip olan ziraat için 19.yyda ortalarına kadar köklü bir reform yapılmamıştı (Çeşme, 2011, 1). Özellikle tarım alanında geçmişten beri süregelen geleneksel yöntemler devam ettirilmekte, mevcut toprak elverişi kullanılarak ürün verimliliği sağlanmaktaydı. Çünkü bu dönemde ziraat ile uğraşanlar gübreleme yöntemini bilmemekte, toprağı tek ürün üzerinde değerlendirmekte ve onun dışında ürün yetiştirmemekteydi. Bu noktada ülkede ziraat ve sanayinin politikasının değişmesi ve gelişmesi için bir eğitim kurumunun gerekliliği ortaya çıkmıştır. Buna yönelik olarak; ziraat, sanayi ve orman, mimarlık ve mühendis, erkek ve teknik öğretim, okulları açmak üzerinde girimlerde bulunulmuştur (Yanar, 1996, 91).

Zirati ve mesleki eğitimi geliştirmeye yönelik olarak ilk girişim "Ziraat Talimhanesi" (1848) okulunun açılması oldu (Önsoy, 2001, 482). Bu okulun açılma amacının altında bu eğitimin ziraat alanında reform sağlayacağını düşünmeleri ve ekonomik gelişme sağlamak yatmaktaydı. Osmanlı Devleti'nin toprak sınırı düşünüldüğünde, çok geniş topraklara sahip olması kaynaklı ziraat alanında eğitimsel alt yapının oluşturulmasında oldukça geç kalınmış olduğu görülmekte fakat bu konudaki reformlarda öncü olması

kaynaklı ziraat okulunun açılmış olması önemli olmuştur. Bu eğitim kurumu Müslüman (9) ve Müslüman olmayan (5) öğrencilerden oluşmaktadır. Kurulmasının birinci yılında gerekli yeterliliğe sahip öğrenci bulmak için tıp fakültesine başvurulmuş ve okula ilk giren öğrenciler, tıp fakültesinde okuyanlar arasından seçilmişlerdi. 1849 yılına gelindiğinde dışarıdan kabul edilenler de dâhil olmak üzere okuldaki öğrenci sayısı 28'i Müslüman olmayan, 23'ü Müslüman toplam 51'e ulaşmıştır (Çiyden, 2017, 245). Büyük beklentilerle kurulmuş olan Ziraat Mektebi bir süre sonra ilginç azalmış olması dolayısıyla 1851 yılına gelindiğinde kapatılmıştır.

Meslekî çağdaş eğitime yönelik ikinci girişim ise ilk erkek sanayi olan "Mekteb-i Sanayi" (1848)'yi açmaya yönelik olmuştur. Açılacak bu eğitim kurumunda matematik, kimya, jeoloji, maden, resim ve bayındırlık mühendisliği derslerinin okutulması ve eğitim süresi 8 yıl olarak düşünülmesine rağmen açılmadı. Çünkü sanayi okulu haricinde ziraat okulu da öncelikli gereksinimler doğrultusunda, bilgi ve deneyim eksikliği ile hazırlıksız önlemlerin sonucunda ortaya çıkmışlardı. Bu sebeplerden dolayı sanayi okuluna oranla ziraat okulu birkaç yıl eğitimini sürdürmüş fakat sanayi okulunun açılışı bile yapılamamıştır. 1856'ların sonuna kadar çözümlenmesi gerekli olan içsel ve dışsal önemli politik sorunlar ve ekonomik buhranlar kaynaklı meslekî eğitime yönelik girişimler de hayata geçirilememiş ve fikirde kalmıştır (Yıldırım, 2010, 169).

1857 yılından itibaren mesleki ve teknik okullarının açılmasına tekrar eğilinmeye başlandı. Tanzimat döneminde meslek okulları alanında atılan adımların önemlilerinden birisi de orman okulunun kurulmasıydı. Çünkü ülkenin çeşitli alanlarında görülen reformlar ormancılık alanında da bazı hareketlenmelere sebep olmuş ve Osmanlı eskiye oranla ormanlarla daha geniş ölçüde ve sürekli biçimde ilgilenmeye başlamıştır (Özdönmez ve Ekizoğlu, 1993, 57). Buradan hareketle ormancılığın gelişmesini sağlamak ve bu alanda nitelikli eleman yetiştirmek için İstanbul'da bir "Orman Okulu" (1857) açıldı. Bu eğitim kurumunun açılmasındaki başlıca neden; sarsılmış devlet ekonomisine alternatif kaynak sağlama arayışı ve bunun dışında bu alandaki mesleki eleman eksikliği, iç göç etkisi ile orman tahribatlarındaki artışı (Şendil, 2014, 2). Eğitim süresi iki yıl olan orman okulu, batıdan (Fransa) gelen mühendislerin yönetiminde, eğitim vermeye başladı. Bu eğitim kurumu, yabancı uzmanların getirilerek eğitim sistemini modernleştirmenin, sivil eğitimde uygulanışının en net örneği olması kaynaklı önemli olmaktadır. Fakat öğrencilerin Fransızca bilmemesi, alt yapılarının müsait olmaması, eğitim verecek öğretmen sayısının az olması ve ülke genelinde ilk kez bu alanda eğitim veren bir kurum açma girişiminde bulunulması kaynaklı müfredatta nelerin yer alınacağı ve kaç öğrenci alınması gerektiğinin belirsiz olması kaynaklı bu eğitim kurumu tam anlamıyla bir okul biçiminde işleyememişti (Yıldırım, 2010, 252).

1948 yılında başarı ile sonuçlanamayan sanayi okullarına yönelik olarak Midhat Paşa tarafından ikinci bir girişim (1863) gerçekleşti. Bu okullara alınacak öğrencilerin çoğunluğu dil, din ve ırk ayrımı yapılmaksızın ve büyük çoğunluğu kimsesi olmayan ve yoksul çocuklardan oluşmuştu. Buna ek olarak "Islahhane" ismi ile pratik sanat okulları açıldı. Öğretim süresi, ilkokuldan sonra beş yıl olan bu eğitim kurumlarında okuma-yazma, hesap ve defter tutma usulü gibi dersler yanında, farklı işliklere dağıtılan öğrencilere pratik olarak bazı sanatlar da öğretiliyordu. Bu okullardan istenile düzeyde verim alınması üzerine, başka şehirlerde (Sofya, Selanik ve Şam) de benzeri okullar açıldı. İlk kurulan bu sanayi okulları ilerleyen zamanlarda bu okullara benzer açılacak çağdaş okullara örnek olmuş ve onların zeminini sağlaması açısından önem göstermiştir. Çünkü bu dönemde açılan ıslahhaneler eğitim merkezi haline gelmenin yanı sıra üretim merkezi haline de gelmiştir (Ürekli, 2012, 395). Bununla birlikte İstanbul'da yatılı ve harici/dahili şubeleri olan "Islah-ı Sanayi Mektebi" (1868) açıldı. Buna göre okullar, beş sınıfa ayrılıyor, harici şubelerine otuz yaşına kadar olanlar, dahili şubelerine ise on üç yaşına kadar olan çocuklar devam edebiliyorlar ve iki saat ders gördükten sonra yer aldıkları bölümlere göre işliklerde el becerisi gerektiren terzilik, dökmeçilik, makinecilik, kunduracılık, matbaacılık, deri işleme ve dokumacılık dersleri öğreniyorlardı (Şahin, 2015, 60). Başka bir ifade ile bu okullardan mezun olanlar meslekî eğitimde yer aldıkları zanaata ait işleri, kazandıkları bilgi ve yetenekleri ile yapabilecek yatınlığa sahip olacaklardı.

Sanayi okulları açılmaya başladığı dönemlerden itibaren erkek öğrencilere hizmet vermekteydi. Fakat kızlar için ilk defa Tanzimat Dönemi'nde kızlara yönelik meslek ve teknik eğitim kurumu olan ve dikimhane niteliğinde kurulan "Kız Sanayi Mektebi" (1869) açıldı. Eğitim süresi 5 yıl olan ve "Şerithane" ve "Terzihane" atölyelerinden oluşan bu eğitim kurumunun açılmasının zemininde, kimsesi olmayan kız çocukların bir meslek kazanması, çalışma olanaklarının sunulması ve askere sargı, iç çamaşırı dikiminin karşılanması, gerekli bazı gereçlerin üretiminin ucuza sağlanması ile kimsesi olmayan kız çocuklarının dokuma, nakış gibi sanatları öğrenmesi amacı yatmaktaydı (Erdem ve Yiğit, 2010, 98; Yıldırım, 2010, 244-245).

Bu dönemde Osmanlı Devleti'nde ormanlar dışında yer altı kaynaklarının daha verimli kullanılması yönelik de reform hareketleri başlamıştı. Bunun için orman okulunda yetiştirilen öğrencilerden verim alınması ile yakından ilişkili olarak "Maden Mektebi"(1874) kurulmuştur. Bu eğitim kurumu, devlet gelirleri arasında ormanların ve madenlerin önemli bir yer tutmasından ve yabancıların maden çıkarma konusunda ki yoğun taleplerinden ileri gelmekteydi. Hem yeni bir istihdam alanı üretmek hem de yabancıların maden çıkartmalarını kontrol edebilmek adına memurlar yetiştirilmek istenilmiş ve bu amaçla açılmıştır (Şahin,2015,61-62). Bu amaç doğrultusunda bu okula ortaokullardan mezun ya da dışarıdan az da olsa Arapça, Farsça, hesap ve coğrafya bilen, kendilerini açıklayabilecek kadar yazı bilen, 18-25 yaş arası öğrenciler kabul edilecekti. Sınav ile seçilecek öğrencilere, iki yıl boyunca yüzey ölçümü ve trigonometri, sayıların kök ve kuvvetleri, cebir ve logaritma, harita çıkarma, maden kontrolü ve cevherin önemini anlamalarını sağlayacak temel madencilik bilgisi verilecekti (Yıldırım, 2010, 284).

2.1.5. Yükseköğretim Kurum ve Sistemlerinde Gerçekleştirilen Değişiklikler

Alanyazınlara bakıldığında batıda üniversitelerin kökenlerinin Ortaçağ'a kadar uzandığı ifade edilmiştir. Bu durumun Osmanlı Devleti'ndeki karşılığı medreseler olarak gösterilebilmektedir. Zamanla batıdaki eğitim sisteminin modernize edilmesi ve modern üniversitelerin açılması Osmanlı Devleti'nin de Tanzimat Dönemi'nde ilgi odağı olmuştur (Çiydem, 2017, 239).

Bu dönem eğitim reformlarında ulaşılan en önemli düzeylerden biri de ilk Türk üniversitesi olan Darülfünun'un (Fen Evi) kurulması olmuştur. Bu eğitim kurumuna dair planlanan tasarıda, okulun hukuk, edebiyat, mühendislik gibi bölümlere ayrılması ve eğitim süresinin genel eğitim için üç yıl, mühendislik için ise dört yıl olması yer almaktaydı. Müfredatında ise modern bilimlerin yer alması amaçlanan bu kurum, bireyleri daha üst düzeyde dinî ve fen bilimleri üzerinde geliştirmeyi, daha kaliteli ve nitelikli yüksek eğitim sağlamayı amaçlayan bir hamle olarak görülebilmektedir (Şahin, 2015, 55).

Darülfünun, kuruluş kararı 1846'da alınmasına rağmen 1863'te İstanbul'da açılmıştır. Fakat bu yeni açılan üniversitede planlanan aksine belirlenmiş bir müfredat olmamakta ve eğitim halka açık konferanslarla yürütülmekteydi (Akyüz, 1999, 13). Bununla birlikte "Darülfünun" ilk başta bir üniversite olarak tasarlanmasına rağmen açıldıktan sonraki işleyişi farklı olmuş, müfredat programı ise kısa bir süre sonra dini eğitim kurumları tarafından eleştirilmişti. Çünkü devlet adamları ve toplum arasında üniversite kavramının ne olduğuna yönelik farkındalık yetersiz olmaktaydı. Bu sebeplerden dolayı da bu kurum tam anlamıyla kurumsallaştırılamamıştı. Bu eleştiriler ve kurumsallaşamama Darülfünun'daki eğitimin rağbetten düşmesine ve kısa bir süre sonra kapatılmasına yol açmıştı. Fakat Darülfünun ele alınan biçimde üniversite gibi eğitim verememiş olsa ve kapansa da yapılan derslere gösterilmiş olan yoğun ilgi bu kurumun kamu eğitimine katkı sağlamış olduğunu ortaya koymuştur (Çiydem, 2017, 241).

Darülfünun'un kapanmasının ardından ikinci kez açılması konusundaki girişimler "Maarif-i Nizamname" (1869) ile tekrar başlamıştı. Tüzüğe göre bu okul felsefe ve edebiyat, fen bilimleri ve matematik hukuk dallarında öğretim yapacak, eğitim süresi 3 yıl olacak, dersler Türkçe ve gerekli öğretmenler bulununcaya kadar Fransızca olarak da verilebilecekti. "Darülfü-nun-ı Osmani"(1970) olarak açılan bu yeni üniversite farklı ve daha olgun bir anlayışla başlasa da, bazı zorluklar nedeniyle başarısız olmuş ve bir yıl sonra tekrar kapatılmıştı (İshakoğlu, 1995, 227). Bunun üzerine üniversite kurmada üçüncü bir girişim olmuş ve 1874 yılında Galatasaray'daki Mekteb-i Su1tani bünyesinde "Darülfünun-ı Sultani" adıyla üçüncü üniversite açıldı. Bu eğitim kurumu hukuk, fen ve edebiyat bölümlerinden oluşmakta, müfredatta bu bölüm derslerinin yanı sıra Arapça, Latince, Yunanca ile Fransızca dersleri bulunmakta ve Türkçe kaynak ve eğitimci bulunamaması kaynaklı eğitim Fransızca yapılmaktaydı. Fakat kısa bir süre sonra açılan bu üniversite yalnız Galatasaray Sultanisi'nden mezun olanların eğitim görebileceği bir okul özelliği kazandı ve kapatıldı (Kim ve Sarı, 2013, 283).

Açılan bu yeni üniversiteden bir süre sonra Osmanlı Devleti'nin üretimde genel olarak yaşadığı sorunlardan birisi olan birçok alanda gereksinim duyulan kalifiye mühendislerin yetiştirilememesi nedeni ile Darülfünun bünyesinde sivil mühendislik eğitimi vermek için "Mühendisin-i Mülkiye Mektebi" (1874) açıldı. Öğrencilerin sınavla alındığı ve başarılı olanların ikinci sınıfa geçirildiği bu okul, kısa sürede devlet memuru mühendishanesi olarak tasarlanan okul turuk ve maabir (yollar ve köprüler) mühendishanesi derecesine yükseldi (Kaçar, 2009, 142). Bu eğitim kurumunun müfredat eksikliklerinin ortadan kalkması ve eğitimsel niteliğinin artması için müfredatı, batıda yaygın olarak bilinen inşaat mühendisliği okullarının müfredatlarıyla uyumlu biçimde düzenlendi. "Hukuk Mektebi Nizamnamesi'nin kabul edilmesi ile de Galatasaray Sultanisi dahilinde Darülfünunun Sultani'nin bir şubesi olarak "Turuk-u Maabir Mektebi" (inşaat mühendisliği okulu) açıldı. Müfredatında mühendislik dersleri ağırlıkta olmakla birlikte; fizik,

kimya, matematik, trigonometri, yüksek cebir ve fen dersleri mühendislik eğitiminin temelini oluşturacak biçimde okutulmuştur (İshakoğlu, 1995, 228).

Tanzimat Dönemi'nde Osmanlı'nın yaptığı en önemli yenileşme hareketlerinden olan üniversiteler sayesinde eğitim bilim üzerinden konumlanmaya ve bu alanda kitaplar çıkartılmaya ve okutulmaya başlandı (Bilim, 2002, 324). Fakat kurumların uzun soluklu olmaması ve tam bir istikrarın sağlanamaması nedeni ile Tanzimat dönemindeki üniversite kurma girişimlerinde tam bir başarı sağlanamadığı söylenebilmektedir.

SONUÇ

Osmanlı Devleti, son zamanlarda mevcut yolunda gitmeyen işleyişi düzeltmek ve çözmek amacıyla, kendi merkezinde kalarak yüzünü batıya dönmüştür. Tanzimat ilanı ile birlikte "çağdaşlaşma" ve modernleşmeye yönelik girişimlerde bulunulmuş, başta askeri ve eğitim alanında olmak üzere tüm sistemlerinde Avrupa'ya benzeyen reform ve değişme tasarıları oluşturulmuştur. Bu sebepten dolayı Tanzimat'ın ilanı Osmanlı idaresinin tarihinde mihenk taşı niteliği taşımaktadır. Çünkü bu ferman ilerleyen yıllarda oluşacak düşünsel ve siyasal köklü modernleşme hareketleri için de zemini oluşturmuş ve onların temellerini atmıştır.

Tanzimat döneminde eğitim, Osmanlı çağdaşlaşmasını toplumsallaştıran bir kanal görevi üstlenmiştir. Çünkü geçmişten beri süregelen din adamlarının etkisindeki dinsel eğitim ve öğretim yapan geleneksel okullar ve medreselere karşın bu dönemde açılan batı örneğindeki modern okullar binaları, sınıfları, ders araç gereçleri, müfredatları, öğretim kadroları ve öğretim kurumları ile birer çağdaş kurum olma özelliği göstermiş; Osmanlı'nın çağın yeniliklerine ayak uydurmasında önemli bir rol oynamıştır. (Çiydem, 2017, 406). Böylece Osmanlı reform hareketleri, doğru bir tespitinin sonucu olan doğru bir aracı olan eğitim ile yürütülmek istenmiştir.

Tanzimat dönemi eğitim hareketlerine bakıldığında, İslam temelli öğretim kurumları dışındaki kurumlarda zorunlu eğitime geçilmiş, ilköğretim, ortaöğretim ve yükseköğretim derecelendirilmesine gidilmiştir. Bu amaç ve istekler genellikle fikirde ve kâğıt üzerinde kalsa da köklü değişiklikler düşünülmüş, değişimin sembolü olan ortaokullar açılmış, meslek ve teknik temelli eğitimlere başlanmış, kızlara yönelik ilk kez ortaokul, lise ve üniversiteler açılmış, öğrenci ve öğretmenlerin okul kıyafetleri belirlenmiş ve eğitimci ve öğrencilerin okul kıyafetleri belirlenmiş ve toplumsal eğitimin önemi anlaşılacak bu yönde gelişmeler yapılmıştır. Bunun dışında başkent dışında açtıkları okullar ile eğitimde yenileşme bütün ülkeye dağılmış, eğitim alanında kurumsallaşma ve okullaşmanın başladığı bir dönem yaşanmıştır. Bunun dışında başkent dışında açtıkları okullar ile eğitimde yenileşme bütün ülkeye dağılmış, eğitim alanında kurumsallaşma ve okullaşmanın başladığı bir dönem yaşanmıştır.

Tanzimat döneminde eğitim alanında yapılan tüm bu yapılanmaya rağmen açılan eğitim kurumlarının çeşit ve dereceleri eğitimin yayılması için yeterli olmamış ve eğitimdeki yenileşme istenilen düzeyde sağlanamamıştır. Bunun en önemli nedeni eğitimde birlik ve bütünlüğü sağlamaya yönelik politikaların, etkin bir idari sistem ve ikna ile başarılabilmesinden kaynaklanmıştır. Çünkü halk ve devlet yöneticileri bu dönemde açılan modern okullara eski zihniyetlerinden çıkarak bakamamış, bilim ve feni din dışı bulmuş, öğretmenler medreseden yetişmiş kimseler olduğundan eğitim dini ağırlıkta kalmış ve eni bir okul tipi olarak açılan orta okullar ve burada okuyan öğrenciler ilkokulların üzerinde olmasına rağmen, ilkokulların müfredatını tekrarlamaktan öteye gidememiş, bilim ve fenler için açılan yüksekokulların sayısı sınırlı kalmıştır. Bu durumun diğer nedeni ise Osmanlı Devleti'nin geçmiş dönemlerindeki bilgi ve teknolojik yetersizliği kaynaklı tüm kurumlarındaki ve özellikle eğitimdeki geri kalmışlığıdır. Tanzimat Dönemi'ne bu şekilde gider bir devlet için reform hareketlerinin özellikle eğitim gibi kemikleşmiş bir yapının kısa sürede değiştirilmesi kolay olmamaktadır. Bu duruma bir de 19.yyda yaşanan batı baskısı ve savaşlar da eklenince reform ve değişimler istenilen düzeye gelememiştir.

KAYNAKÇA

- Akarcalı, A. A. (2018). II. Abdülhamid Döneminde İşkodra Vilayeti'nde Eğitim ve Eğitim Kurumları (1876-1909). Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale.
- Aktef, M. (1998). Tanzimat Fermanı'nın Toplumsal Yansıması. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, S. 3, s. 177-184.
- Akyıldız, A. (1993). *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform*. İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Akyüz, Y. (1994). İlköğretimin Yenileşme Tarihinde Bir Adım: Nisan 1847 Talimatı. *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 5, s. 1-47.
- Akyüz, Y. (1999). Osmanlı Son Döneminde Kızların Eğitimi ve Öğretmen Faika Ünlüer'in Yetiştirilmesi ve Meslek Hayatı. *Milli Eğitim Dergisi*, S. 143, s. 12-32.
- Bayazit, A. ve Boz, E. (2017). Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti Dönemi Yenileşme Hareketlerinin Türk Spor Kültürüne Etkileri" Tanzimattan Cumhuriyete Spor. *International Journal of Cultural and Social Studies*, S. 3, s. 211-228

- Bilim, C. Y. (2002). *Türkiye'de Çağdaş Eğitim Tarihi: 1734-1876*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Bozkurt, E. (2015). Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Örgün Eğitim Kurumlarında Ahlak Eğitimi. *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 25, s. 91-122.
- Çelik, V. O. ve Bulgu, N. (2010). Geç Osmanlı Döneminde Batılılaşma Ekseninde Beden Eğitimi ve Spor. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 24, s. 137-147.
- Çeşme, V. (2011). *Halkalı Ziraat Mektebi*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Çiydem, E. (2017). *Toplumsal Modernleşme Projesi Olarak Tanzimat Dönemi (Eğitim İslahatı Bağlamında: 1839-1876)*. Doktora Tezi. Atatürk Üniversitesi/Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.
- Deli, A. M. (2017). *Tanzimat Döneminde Eğitim ve Öğretime Genel Bir Bakış*. <https://www.academia.edu/34638871/TANZIMAT_DONEMINDE_EGITIM_VE_OGRETME_GENEL_BIR_BAKIS>Erişim Tarihi:18 Nisan 2019.
- Doğan, R. (1997). Osmanlı Eğitim Kurumları ve Eğitimde İlk Yenileşme Hareketlerinin Batılılaşma Açısından Tahlili. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 37, s. 408-442.
- Doğan, Y. (2008). *Zeki, Çevik ve Ahlaklı Bir Sporcu; Atatürk ve Spor*. İstanbul: Tele Basın Yayıncılık.
- Dulum, S. (2006). *Osmanlı Devleti'nde Kadının Statüsü, Eğitimi ve Çalışma Hayatı (1839-1918)*. Yüksek Lisans Tezi, Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Erarslan, C. (2017). *Sultan II. Abdülhamid Döneminde Eğitim*. İstanbul: Üsküdar Belediyesi.
- Erdem, Y. Ve Yiğit, H. (2010). *Türk Kadınının İktisadi Hayattaki Yeri*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları.
- Ergin, O. N. (1977). *Türk Maarif Tarihi*. İstanbul: Eser Kültür Yayınları.
- İshakoğlu, S. (1995). 1900-1946 Yılları Arasında, Darülfünun ve İstanbul Üniversitesi/Fen Fakültesinde Matematik ve Fen Bilimleri Eğitimi. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları Dergisi*, S. 1, s. 227-282.
- Kaçar, M. (2009). Türkiye'de Modernleşmenin Öncü Kurumları. *Sosyoloji Dergisi*, S. 19, s. 127-149.
- Karakaya, Z. N. (2017). Meşrutiyete Kadar Türk Eğitim Sistemi ve Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi. *ULUTURKAD*, S. 1, s. 31-60.
- Kanat, S. (2018). 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun Eğitim Politikaları ve Toplumsal Zihniyet. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 15, S. 481-494.
- Kılbaş, M. , Deniz, L. ve Açıksöz, M. A. (2019). Güzel Sanatlar Lisesi Müzik Bölümü Öğrencilerinin Bando Astsubay Meslek Yüksekokuluna Yönelik Algıları İle Üniversite Eğilimlerinin İncelenmesi. *Sahne ve Müzik Eğitim Araştırma E-Dergisi*, S. 8, s. 55-88.
- Kına, M. (2006). *Tanzimat Döneminde Eğitimde Çağdaşlaşma Hamlesi ve Öğretmen Yetiştirme Sistemi*.
- Kim, D. S. ve Sarı, Ö. (2013). Osmanlı Devleti ile Choson Devleti'nde Geleneksel Yükseköğretimin Karşılaştırılması. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 28, s. 279-290.
- Koç, K. (2018). *Osmanlı Modernleşme Döneminde Ve Cumhuriyetin İlk Yıllarında Karaman'da Eğitim Öğretim (1839-1950)*. Yüksek Lisans Tezi. Necmettin Erbakan Üniversitesi/Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- Önsoy, R. (1988). *Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii ve Sanayileşme Politikası*. Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Özdönmez, M. ve Ekizoglu, A. (1993). Tanzimat Ve Meşrutiyet Dönemleri Ormanlığında Katkıları Olan Yabancı Uzmanlar. *İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, S. 3-4, S. 57-68.
- Özkan, R. (2018). Darülmualimîn'in İlk Nizamnamesi ve Prof. Dr. Yahya Akyüz. *Akademik MATBUAT*, S. 1, S. 1-15.
- Özteke, F. (2006). *XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Tarih Eğitimi*. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Sakaoglu, N. (2003). *Osmanlıdan Günümüze Eğitim Tarihi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Sencer, M. (1984). Osmanlı İmparatorluğunda Tanzimat Sonrası Siyasal ve Yönetimsel Gelişmeler. *Amme İdaresi Dergisi*, S. 17, s. 46-71.
- Soyer, F. (2004). Osmanlı Devletinde (1839-1908 Tanzimat Dönemi) Beden Eğitimi ve Spor Alanındaki Kurumsal Yapılanmalar ve Okul Programlarındaki Yeri Konusunda Bir İnceleme. *G. Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 1, s. 209-225.
- Şendil, A. F. (2014). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Orman Fakültesi*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Şahin, A. A. (2015). *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kadar Eğitim Sistemi, Yönetimi ve Denetimi*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi /Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Toprak, G. N. (2008). *Cumhuriyetin İlk Döneminde Türk Eğitim Sistemi ve Köy Enstitüleri*. Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü. Afyonkarahisar.
- Turan, F. (2016). Türkiye'nin Zorunlu Eğitim Politikaları-Tarihsel Perspektif. *Çağdaş Yönetim Bilimleri Dergisi*, S. 1, s. 1-10.
- Turhan, M. (1969). *Kültür Değişmeleri* İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayını.
- Ürekli, F. (2002). Tanzimat Dönemi Osmanlı Eğitim Sistemi ve Kurumları. *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 3, s. 382-406.
- Yanar, İ. (1996). *Tanzimat Dönemi Eğitim Sistemi ve Yeniden Yapılanma Çabaları*. Uzmanlık Tezi, İnönü Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- Yıldırım, Z. (2018). Mısır Meselesinin Çözümünde Mustafa Reşit Paşa'nın Tanzimat Fikrinin Anlaşılması. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 25, s. 534-548.